

Søren Stubbjær Pedersen
Kirkevænget 43a, 6870, Ølgod
3Y Vestjysk Gymnasium Tarm

Forord

Jeg har valgt netop dette emne, ”Andelsmejeriet og Ølgods Udvikling” da det for mig, om noget, er et godt eksempel på at kæmpe for hvad man har kært. Når alt kommer til alt, så er det oftest ens hjem og familie man kæmper for – om det så er på en slagmark eller på en mark. Dengang var andelsmejeriet et udtryk for en kamp overfor uretfærdige priser og dårlige handelsforhold. De vandt dog den kamp, og i en sådan grad at landbruget den dag i dag stadig er en af Danmarks vigtigste erhverv. Jeg har derudover valgt emnet da jeg føler at de små lokalsamfund ofte bliver overset i den moderne kontekst, selvom de ofte har en ligeså lang, og til tider, ligeså spændende historie som købstæderne.

Nye Dage

1878

Peder Kristensen Hedeager, bonde

Peder sukkede dybt. Det grænsede næsten til det uforskammede. Hans varer var allerede blevet læsset af, men han stod stadig med en dårlig smag i munden. Sølle 70 øre var hvad den nærige købmand i Varde kunne tilbyde ham per pund smør, og prisen på kornet var jo næsten til at grine af.

”Æ tier de ændrer sig, Hr. Hedeager” havde han sagt, imens han allerede havde været i færd med at tælle mønterne op ”De æ jo e¹ længere de jenes², som dyrker æ jord. Takket vær’ de hersens dampmaskiner er a Amerikanere og sågar æ Russere begyndt å’ eksportere. Kurn³ er trods alt kurn!”

Peder var en stolt mand, og med rette. Han havde en af de største gårde i Hjedding, ja endda i hele sognet. Alligevel følte han sig uretfærdigt behandlet. Pungen tyngede alt for let i hans bælte, imens han drev hestene tilbage imod Ølgod fra sin vogn. Efteråret var kommet tidligt det år. Selvom bladene stadig havde deres grønne farve på mange af træerne, så var luften kold. Støvregnen hjalp heller ikke. Selvom det ikke var nok til at gennemvæde hans tøj, så var hans knoer hvide af kulde. Alligevel følte han sig godt tilpas der i sin vogn, omgivet af mark og hede. Dette var hans hjemstavn trods alt. Det var da også en lang vej, godt og vel tre mil på en ujævn overflade. Hestene klarede det dog fint, det var trods alt ikke første gang de travede den lange vej. I takt med at hestens hove nærmede sig sognet, så blev Hedeager selv dog mere og mere forbistret. Det var nu over 20 år siden at købstæderne havde mistet deres eneret på at drive handel, men alligevel så skulle han og de mange andre Ølgod-bønder køre til Varde med deres overskud – og så endda til så lavt et udbytte. Hvor meget købmanden

¹ Ikke

² Eneste

³ Korn

der så tjente på det, havde han ingen anelse om. Han vidste blot at det meste blev solgt videre til grossererne i Esbjerg.

Han kørte ikke direkte hjem den dag. Vognen fortsatte ud af landevejen, og kom i stedet snart til Ølgod Kirkeby. By var dog måske så meget sagt. Kirken havde selvfølgelig stået hvor den stod i nogle århundreder, men ud over den og så den lokale skole og kro, så var der nu ikke meget by over det. Det var dog alligevel dette lille stykke byliv, som udgjorde centrummet for hele lokalsamfundet. Hedeagers vogn var derfor ikke den eneste, som snart holdte foran den gamle bindingsværkskro.

Niels Kristensen og Niels Jensen sad foroverbøjjet og snakkede ved et af de slidte træborde, begge med et krus øl i hånden, imens røgen fra deres piber lå tæt omkring dem. Peder sluttede sig snart til dem. Han lod sin pengepose falde ned på bordet, imens han tog et dybt suk.

”Hå I hørt et’?” De nikkede begge stille, imens de tog ham i øje. De behøvede ikke at spørge, for at vide han talte om de, igen, faldene priser. Hans pung havde talt sit tydelige sprog.

”Ta’ Dem e’ af æ kjømn⁴, Hedeager. Han hå såmænd blot fån storbysyge.” Niels Jensen nikkede dybt, imens han lænede sig tilbage på den slidte træstol. De to andre kiggede med smalle øjne på ham.

”Jah, I wed’... Lissom ovre i Køwenhawn Så snår’ æ kjømn får peng’ imelle’ æ hinder⁵, da blyver de grådige. De begynder å miste æ respekt for vos bønder!”

Kristensen nikkede samtykkende ”Da a war derinde i fjor, da war Kjømn Laust endda så fræk å’ kald’ mi’ kuhns⁶ smør for lawkvalitet. Vi spiser ’et da ellers sjelv mæ’ velbehag” Hedeager rystede på hovedet af ham. Selvom han forstod frustrationen, så han nu alligevel sig selv som en lidt mere lærd mand på det område. Han havde trods alt været oplært i mejerikunsten på Birkendegaard.

”Jamen Niels, De kan da vel forsto at wor bøndergårde e’ ka’ levere samme kvalitet, som æ Herregårde med djer’ fine mejerier.” Hedeager tog en slurk øl, imens Kristensen forsøgte at komme til genmæle. Jensens pibe røg lystigt, imens han fulgte deres samtale.

”Jowist Peder, men hwa’ ska’ vi da så gyr’? De djævelske russere presser jo æ kurnpriser nir’, for da slet e’ å snak’ om æ amerikaner! Tue Hansen ude fra Vestkjær rejste te’ Amerika for nowen år sien’. Han sidder garanteret og gnægger sig lige nu”

Hedeager sukkede dybt, før han tog endnu en slurk øl. Stilheden sænkede sig for en stund.

”A hår hørt Pedersens gård ude wed Lyne æ bløvn sol’ o’ twangsauktion” De kiggede på Jensen med vantro øjne. De kæmpede alle med at få pengene til at række i disse tider, men ligefrem at rykke fra hus og hjem var en helt anden sag. De fleste af gårdene havde gået i arv fra far til søn i nogle generationer, så at måtte skille sig af med den var en frygt for de fleste.

”Han æ fløt’ til Køwenhawn. Han wil søge æ løkk’ o’ æ fabrikker nu... Det æ en skam!”

”A tier’ er e’ hva de hår væen’... Det er nye dawe, mi’ wener” De nikkede alle sørgmodigt.

⁴ Købmand

⁵ Hænder

⁶ Kones

1881

Jacob Stilling-Andersen, Mejerist

”Så la’ mæ forsto et’ ret... I ønsker å ansæth’ mæ som rådgiwer?”

De mange bønder nikkede alle, nogen dog mere tilbageholdende end andre. Kroen var fyldt til randen, for det var ikke ofte at alle bønderne mødtes på kroen samtidig. Dette var dog også en undtagelse. Bøndernes økonomiske fremtid stod på spil.

”I forstår wel, a vil kræw’ I hwer får indrettet egen rum til mejeribrug, for e’ å’ glem’ moderne udstyr til æ proces?” Stilling-Andersen kiggede rundt på de forsamlede. De virkede knapt så velvillige nu. Han forstod dem skam også godt. Ligesom de andre, så var Jacob født og opvokset på en gård uden for Ølgod Kirkeby. Han vidste, ikke kun fra sin egen far, men også fra deres naboer, at de vestjyske bønder kun modstræbende gav sig i kast med større investeringer.

”Jow-Jow, men det ka’ wel tjene sej ind igjen! Når det hiel’ kjøer’, så bringer vi wor smør te’ Dem. Så ka’ De sorter’ et’ op at’ter klasser, og pak’ et” Det var Hedeager, som atter forsøgte at føre sig frem med sin viden. Selvom han da også til dels havde fat i noget, så rystede Stilling-Andersen nu alligevel på hovedet.

”Jow, De håer da ret! Men hvorfor skawe splid imell’ naboer o’ sån’ en måde? Hvis djer smør nu war af tredje klasse, Hr. Hedeager, vill’ De da så e’ misund’ di’ nabo?” Hedeager brummede samtykkende imens han satte sig ned. Snak begyndte at bryde ud bønderne imellem. Jacob lod dem blot tale en stund, før han endelig råbte til stilhed.

”Der æ måske en anden mulighed. I stej’ for at I bringer jer’ smør til mæ, hvorfor så e’ bringe mæ a mjælk? La’ mæ stå for æ hierl’ proces! Al æ overskud blywer så fordierl imell’ jer’ ” Larm brød atter ud bønderne imellem. Nielsen spyttede næsten på gulvet, imens Pedersen forsøgte at mane ham til ro.

I sidste ende gav de dog efter og Stilling-Andersen fik sin vilje. Selvom de vestjyske bønder godt kunne virke tilbageholdende med bruge deres penge, så lagde de dog alligevel alle kræfter i når først beslutningen var taget. Der gik ikke længe, før byggeriet gik i gang, og der blev indkøbt store maskiner. Specielt centrifugen vakte opsigt – da mange var noget betænkelige ved den skummede mælk. At udgifterne oversteg budgettet med 2000kr, hjalp næppe på deres betæneligheder. Pengene var dog lagt, og det var for sent at trække i land.

”Vi hår brug for lowe” sagde Stilling-Andersen en dag, da han mødtes med bestyrelsen. De vendte sig alle imod ham.

”Lowe? Det her æ e’ a Rigsdaw. Det æ en mejeri” brummede Niels Udh. Han havde været i hovedstaden flere gange, og havde selv set resultaterne af det endnu unge demokrati. De andre nikkede samtykkende.

”Jowist, men nu hvor wi arbejder sammen, æ der wel brug for intern’ lowe. Lissom når æ bønder mødtes üj’ i Tingsted i gammel daw’, og der afgjorde hwa der war ret å’ slet”. Niels Kristensen nikkede bestemt. Han savnede til dels den tid hvor de selv løste problemerne, uden at skulle inddrage de lærde folk fra købstæderne. Ret beset, så var det dog mest historier han havde hørt. Han havde selv været meget ung, da magten blev givet til folket, og selv da, var bøndernes egen retsorden meget beskeden.

”Møj wel, a foreslår i så fald at Niels Udh og Stilling-Andersen sammen får skrøwn’ nogle lowe for det her mejeri. Forhåbentligt er et’ a all’ besvær værd ” Formanden kiggede rundt langs bordet, de afgav alle deres samtykke en efter en.

”Hr. Formand, hwis a så må indskyde no’ed der... ” De kiggede alle på Stilling-Andersen. ”Ud fra mi’ beregninger å planer, så betyjer æ mejeri her at vi vil kunne forbedre æ kvalitet, samt særl⁷ a smør direkte til a eksportører. Hvis a e’ tar’ møj fejl, vil vi ku’ tjene op imod 2 kroner per pund smør”. Bønderne kiggede først på ham med store øjne, før de langsomt slog over i en dyb latter.

”Det her er da sandelig nye dawe! ”

1895

Ove Madsen, Butiksejer

”Pas da o! De kasser kommer æ hiel’ vej fra USA! ” Madsen stod med store arme, og dirigerede de to unge drenge. Imellem sig bare de nogle kasser, hvis indhold klirrede højlydt. Whiskyflaskernes larmen blev dog let overdøvet af gadens postyr. ’Madsens Specialiteter’ var langt fra den eneste butik, som i disse år, ja sågar i disse uger, var ved at åbne. Fra stationen på Jernbanegade kørte vogne dagligt rundt i byens gader, og bragte varer til de snart mange butikker.

”Er du sikker o’ at det vil gå her i æ by? ” Fru Madsen lagde sin hånd på sin mave. Hun var gravid med deres tredje barn, men var nu mest af alt bekymret for familiens fremtid. Ove nikkede bestemt.

”Kig dig bår⁸ omkring, Martha. Æ by summer jo allerede nu af liw! ” Hun nikkede medgivende. ”Du ska’ heller e’ glemme æ bønder. Sjel’om de e’ fylder møj her i æ by, så sæjer æ rygte nu stadig at de hår tjent stur’ å æ Mejeri. Vent å’ sier’ – når de tarvelige bønder først får smagt o’ æ sager, så vil djer’ smørpenge snår⁹ ende ve’ vos. ”. Martha gav ham et kys på kinden imens hun atter nikkede.

”Du wed vel bedst, Ove”. Han nikkede bestemt.

”Du sku’ bår’ wide hwa planer æ Sogneråd håer’, Martha! Der æ planer om at æ hiel’ by ska’ elektrificeres, å’ sågar lægges kloaker. ” Ove stod for en stund i døren til sin butik, og blot kiggede ud på gaden. Marthas blik flakkede dog en smule, imens hun atter sænkede sine øjne imod sin mave.

⁷ Sælge

⁸ Bare

⁹ Snart

”Tjoh... Men a håer nu og’ hør’ at æ Mejeri før har spredt sygdom og dårligdom over æ by. Det fortoel’¹⁰ jen af de ældst’ kurhner mæ” Ove kiggede på sin kone med hævede øjenbryn. Han var ved at være træt af hendes mistro over for byens muligheder. Han var overbevist om at det var hendes forældre, som havde lagt et pres på hende. De havde før gjort det klart at de hellere så dem bo i en by som Ringkøbing i stedet.

”Jamen, Martha. Du snakker jo om nåed’ du e’ hår forstand o. Æ feberepidemi fon’ stej’ for 13 år sien’, da æ mejeri endnu war ung’. De hår for længst fåt’ højnet æ hygiejn!” Martha tog sig til takke med hans svar. Hun vidste i sidste ende godt, at valget var hans. Det var trods alt ham, som forsørgede familien. Hun måtte da også medgive ham, at Storegade efterhånden levede op til sit navn.

”Søj mæ’, hvor manne bur’ der overhovedet her i æ by?” Ove var ved at underskrive nogle papirer hos en af fragtmændene, men ænsede alligevel sin kones spørgsmål.

”A håer ladt mæ’ fortærl’ at der bur’ omtrent 330 menn’sker da de sidst ført’ folketælling tilbage i halvfems. Hvis man ejisen¹¹ ska’ trow æ rygter, så er et’ snarere 400, ja hvis e’ 500. Æ by har vis’ håed’¹² en betydelig vækst de sidst’ år, å det ty’er ingenlunde o å stop’! Det æ en perfekt tidspunkt å starte en butik o’.”

Martha nikkede sagte, imens hendes mund endelig afslørede et forhåbningsfuldt smil. ”Ja, det er sandelig nye dawe, Ove”.

Kilder og Empiri

Disse noveller er baseret hovedsageligt på kilder, hovedsageligt levn, fra Ølgod Lokalarkiv. Personerne i novellerne er med ganske få undtagelser, baseret på virkelige personer. Deres personlighed, baggrund mm er baseret på de kilder jeg har fundet, men det er dog vigtigt at slå fast den endelige udpensling af dem aldrig kan være 100% præcis. Grundet Ølgods størrelse har der, forståeligt nok, ikke været lavet meget historisk arbejde med denne by på forhånd. Derfor har jeg overordnet set været nødt til selv at fremskaffe informationerne. Således har jeg bl.a. analyseret artikler fra forskellige aviser. Eksempler på disse er Stilling-Andersens egne beretninger omkring forløbet, i Mejeritidende, og et interview af Peder Hedeager i Andelsbladet, 1932. Specielt med interviewet af Hedeager har kildekritik været vigtig, da interviewet fandt sted mange år efter mejeriets opførelse. Jeg har derudover gjort brug af kort og billeder af byen fra denne tidsperiode for at få et overblik over den fysiske udvikling i byen, samt foretaget beregninger på de gamle bøger med folkeoptællinger fra henholdsvis 1890 og 1901.

¹⁰ Fortalte

¹¹ Ellers

¹² Haft

Jeg kan dog ikke sige mig fri for, ikke at have fundet al information selv. Derfor har jeg brugt de følgende kilder, til at fastsætte datoer, og skaffe informationer om hændelser uden for Ølgods egne grænser:

<http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/kontrakt-for-hjedding-andelsmejeri-1882/>

<http://danmarkshistorien.dk/perioder/det-unge-demokrati-1848-1901/andelsbevaegelsen/>

<http://arkivsamvirket-varde.dk/arkiv.php?arkiv=7>

http://www.denstoredanske.dk/Danmarks_geografi_og_historie/Danmarks_historie/%C3%98vrige_danske_byers_og_omr%C3%A5ders_historie/k%C3%B8bstad

<http://www.dagbladetindustrien.dk/artikel/VisArtikel.aspx?SiteID=TM&Lopenr=140818002>